

Recensies

ALGEMEEN

K. D. Erdmann, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques* (Philologisch-Historische Klasse, Folge 3, Nr. 158; Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 492 blz., DM 98,-, ISBN 3 525 82442 4).

Al gaat dit interessante boek over de geschiedenis van de vijfjaarlijkse internationale congressen toch is er alle reden voor een bespreking in de *BMGN*. Het Nederlands Historisch Genootschap vertegenwoordigt immers sinds 1969 de Nederlandse historici in het Comité International des Sciences Historiques (CISH). Als zodanig is het NHG de opvolger van het Nederlands Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen (NCGW). In het kader van de samenwerking met de CISH verschijnen series als het *Repertorium van boeken en tijdschriftenartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland*, de *Acta Historiae Neerlandica* en het *Low Countries History Yearbook*. Weliswaar zijn de betrekkingen tussen CISH en NCGW en NHG nooit zeer intensief geweest', maar elke vijfjaar nemen Nederlanders actief of passief deel aan de grote congressen.

Het eerste congres speelde zich af in Den Haag. Dat was in 1898. Elf jaar tevoren had een Fransman, R. Lavollée, historicus en ambtenaar van buitenlandse zaken geconstateerd dat steeds minder betekenis werd gehecht aan internationale verdragen. Hij klaagde over de bittere rivaliteit tussen de volkeren en vreesde de steeds grotere vernietigingswapenen in geval van oorlog. Tegelijkertijd merkte hij een sterke wil om gemeenschappelijke humanitaire doelen te bereiken. Hij wees in dat verband op de Zeerechtconferentie (1856), het Internationale Rode Kruis (1864), de Telegraafunie (1865), de Algemene Postunie (1878), de Internationale bescherming van patentrechten (1865). Er bestond zijns inziens een dualiteit tussen nationalistische en kosmopolitische ontwikkelingen. Lavollée meende dat internationale samenwerking leidde tot belangenverstrengeling en wederzijdse afhankelijkheid en daardoor tot vrede. De wetenschap kon een bindmiddel zijn.

De internationale congressen danken hun ontstaan niet aan de gevestigde vakhistorici maar aan lieden die graag verkeerden in het gezelschap van adellijke diplomaten. De laatsten waren verre in de meerderheid en historici als Monod, Lavisse en ook Hanotaux hielden zich verre van de eerste bijeenkomst in Den Haag. Die stad was gekozen omdat de inhuldigingsfeesten voor koningin Wilhelmina publiciteit opleverden. Het waren voornamelijk Franse en Duitse historici die elkaar troffen. Het accent lag op de diplomatieke geschiedenis. Theorie en methoden van de geschiedwetenschap kwamen niet aan de orde, ofschoon Lamprecht toen veel discussie veroorzaakte. Voorstellen om voortaan aandacht te schenken aan de publieke opinie en om een internationaal persarchief op te richten werden afgewezen als onwetenschappelijk.

Het volgend congres in Parijs (1900) stond onder patronage van de Franse regering en mag niet worden losgezien van de wereldtentoonstelling. In Rome (1903) lokte het schitterend program wel 2.000 mensen, maar slechts een paar honderd namen deel aan het wetenschappelijk gedeelte. Er was veel ijdeluiterij en nog meer geharrewar over het centrale thema: de oudste

geschiedenis van de stad. Ludwig von Pastor, de auteur van de monumentale geschiedenis van de pausen, was aan de tafel van de Italiaanse koning genodigd, maar zijn plezier werd bedorven door angst dat Leo XIII hem dat diner kwalijk zou nemen. In Rome kwam voor het eerst de marxistische geschiedopvatting ter sprake. Na Rome volgden bijeenkomsten in Berlijn en Londen. Daar domineerden de Engelse en Duitse historici en speelden de Fransen geen noemenswaardige rol. Langzaam groeide de behoefte aan een internationale organisatie voor de achtereenvolgende congressen. En steeds hoorde men dat historici zo bindend kunnen optreden, over landsgrenzen heen. Ongeveer hetzelfde verhaal dat baron De Coubertin in die jaren afstak over sport als middel tot verbroedering.

Ondanks de exclamaties over *international understanding* ondersteunden ook de historici van de oorlogvoerende landen in 1914 de nationale politiek. Meestal zelfs krachtig. Dat verhinderde niet om in 1923 te Brussel de nieuwe republiek van geleerden opnieuw te proclameren en de geest van vriendschap en vertrouwen aan te roepen. Maar onder de leiding van Pirenne wilden de Fransen en Belgen niets te maken hebben met de Duitsers. De Amerikanen en Scandinaviërs hebben, met name uit verontwaardiging over de bezetting van het Ruhrgebied, geijverd voor toetreding van de Duitse vakgenoten tot wat spoedig ging heten de oecumene der historici. De Noor Halvdan Koht en de Amerikanen Jameson en Waldo Leland zetten zich daarvoor in. De laatsten wisten Pirenne te bewegen zijn afwijzende houding ten aanzien van de Duitsers op te geven. Men had de tijd mee: er trad een periode in van internationale ontspanning. In 1926 werd de constituerende vergadering van het Comité International des Sciences Historiques gehouden. De congressen hadden nu een organisatie en een bureau gekregen.

Met steun van de Rockefeller Foundation kon het volgende congres in 1928 te Oslo doorgang vinden, uiteraard door toedoen van de naar verzoening strevende Koht. De Duitsers (onder de leiding van Karl Brandt en Reincke-Bloch) verschenen en de 132 Fransen deden met 77 congresbijdragen uitdrukkelijk aan cultuurpolitieke representatie. 'De geest van Oslo' werd geprezen; de oecumene der historici was ontdekt. Erdmann vindt dat een poging om excessief nationalisme in de geschiedbeoefening tegen te gaan. In Oslo werd de *Kriegsschuldfrage* buiten het program gehouden: beter vond men het om de schoolboeken in verzoenende zin te revideren.

De politiek liet zich niet wegdringen. Het bureau van de CISH was vanaf de jaren dertig meegaand en zonder kracht: het slikt dat Mussolini Italiaanse historici, medestichters van de CISH, ontsloeg omdat zij de fascisteneed weigerden. De CISH achtte het verstandig om te zwijgen over de gelijkschakeling van de vakgenoten in de Sowjet-Unie. De conservatieve Brandt verdedigde zich toen anderen zich teleurgesteld voelden vanwege de zwakke reactie van Duitse historici op de *Machtergreifung* en het daardoor ontstane ongezonde klimaat voor wetenschapsbeoefening. Het CISH-bureau was in de jaren dertig bij herhaling de speelbal van opportunisten, ijdele potentaten en snel aangebrande nationalistes. Erdmann is mild in zijn oordeel en demonstreert veel begrip voor de machteloosheid van het CISH, toen tientallen collegae om ideologische of politieke redenen uit ambt of land werden gezet. Eind 1938, na 'München', besloot het Comité — weliswaar met enige aarzeling — in te gaan op het aanbod het eerstvolgende congres te Rome te organiseren. In geval van weigering — zo was de redenering — zouden de Italianen zich uit de organisatie terugtrekken en dat kon het einde van de congressen betekenen. Hadden de Italianen geen vrije toegang beloofd aan Joodse en aan Sowjet-historici?

Na de zomer van 1940 onderbraken de Engelse en Amerikaanse historici hun activiteiten voor het Comité. In Frankrijk ging secretaris-generaal LHéritier wel door, maar dat kostte hem na de bevrijding zijn positie. Opnieuw bleek de CISH de invloed van internationaal-politieke

verhoudingen te ondergaan. Na 1945 leek de CISH weer een Westeuropees-Amerikaans onderonsje: de Japanners en Duitsers werden niet uitgenodigd, de Russen reageerden niet en contacten met historici in Middeneuropa waren moeilijk. Niet in Parijs (1950) maar pas in Rome (1955) verschenen ze weer. De 'oecumene' scheen opnieuw naderbij te komen, maar de Hongaarse opstand zorgde voor terugslag. Twaalf jaar later, in 1968, was de situatie nog ernstiger, omdat de Engelsen en Amerikanen — en ook I. J. Brugmans, die als eerste Nederlander lid van het Comité was geworden — het congres dat in 1970 te Moskou moest doorgaan, wilden afgelasten uit protest tegen de Russische interventie in Tsjecho-Slowakije. Secretaris-generaal François wachtte tot de gemoederen enigszins bedaard waren. Hij lanceerde toen de redenering: de Tsjechen hebben zich bij de loop der gebeurtenissen neergelegd en zich onderworpen aan Moskou. Politiek en wetenschap dienen gescheiden te worden. 'Wissenschaftspositivistische Selbsttäuschung' noemt de milde Erdmann die houding.

Het congres in Moskou ging door: een record aantal deelnemers kwam naar de openingsceremonie in de grote zaal van het Kremlin. President Harsin en de Duitsers Jäckel en Erdmann wezen op de noodzaak van vrijheid van discussie en protesteerden tegen de gedwongen afwezigheid van twaalf ontslagen Tsjechische vakgenoten. De Russen reageerden beheerst, maar zorgden dat van die interventies niets te vinden is in de officiële congresdocumenten.

In Erdmanns boek komt de politieke context van de internationale congressen sterk naar voren. Terecht wijst hij op de gevoeligheid voor wat in de internationale politiek gebeurt. Zelf heb ik in september 1987 in Athene meegemaakt hoe de Assemblée générale du CISH onverhoeds maar dringend werd geconfronteerd met een eerder te Dresden niet geslaagde oproep aan alle historici over de hele wereld zich van hun verantwoordelijkheid bewust te zijn *vis-à-vis* de weergaloze bewapeningsswedloop. Al voelde de meerderheid niet voor een resolutie, toch werd het zo gemaneuvreerd dat de tekst in het *Bulletin* zou verschijnen.

De relatie met de politiek is tweezijdig: de internationale ontwikkelingen hebben van het begin af hun stempel gedrukt op de voorbereidingen en op de deelneming aan de congressen en anderzijds is er die onuitroeibare gedachte dat historici iets kunnen bijdragen tot betere verstandhouding. Al omstreeks 1900 verwachtten historici tamelijk veel nut van hun werk. Zo zou de vergelijkende rechtsgeschiedenis een beter koloniaal bestuur mogelijk maken. Wat een onderstelling is in de loop der jaren over betekenis en nut van het vak gelanceerd. En tegelijk: welk een machteloosheid om samen te vatten en te interpreteren. Erdmann is enigszins lyrisch gestemd over het 'Miteinander-Reden der Historiker auf internationaler Ebene'. De slotzinnen van zijn boek luiden: 'Das Komitee und die Kongresse waren und sind durch den Willen der aus aller Welt zusammenkommenden Historiker ein Forum intellektueller Freiheit. Durch die Achtung vor dem Anderssein der Andern dienen sie dem Frieden'. Dat is een mooie declaratie, maar de voorafgaande vierhonderd bladzijden ondersteunen die slotzinnen niet in alle opzichten.

Is de CISH wereldomvattend? Het is nauwelijks een wereldorganisatie te noemen: daarvoor is de deelname vanuit Latijns-Amerika, Azië en Afrika te gering. Steeds drukten de Fransen en Duitsers, de Engelsen, Amerikanen, Italianen en Skandinaviërs hun stempel op de congressen. De Westeuropeanen en Amerikanen domineren zo sterk dat tijdens de discussie over een van de congres thema's voor Madrid — de 'grote ontdekkingen' — allerlei Europacentrische elementen moesten worden weggehaald.

Interessante wetenschappelijke debatten hebben de congressen uiteraard opgeleverd: dat tussen Pirenne en Dopsch over continuïteit en breuk in de Karolingische tijd en in verband met de expansie van de Islam, voorts Blochs pleidooien voor comparatieve aanpak en na de oorlog

de discussie tussen de 'Annalisten' en 'traditionalisten'. Het valt op dat de CISH-filosofie nooit ver verwijderd was van de *Annales*-beginzelen: betrekkelijk weinig politieke geschiedenis, wel vaak en veel methodische vraagstukken. Ruim was ook de aandacht voor het debat tussen marxistische en niet-marxistische opvattingen.

De meeste geldingsdrang in politiek en wetenschappelijk opzicht hebben de Fransen getoond. Al in 1898 en 1900 en nadien sinds Brussel en Oslo. Na 1945 probeerden Charles Morazé en Robert Fawtier—heel opzichtig—hun kans te grijpen. Wel mislukte hun poging om al in 1948 te Parijs hun congres te krijgen omdat de Engelsen meenden dat het dan op een 'revolutiefestival' zou uitlopen. Maar op het congres van 1950, te Parijs, glorieerden de Fransen. Ze deden dat met een air of nu alles beter ging en het CISH eindelijk aantrekkelijk was voor anderen dan de coryfeeën-op-leeftijd. Dat beviel een aantal mensen niet: Woodward waarschuwde voor de 'nova gesta Dei per Francos'.

Zoals reeds vermeld: de rol van de Nederlanders bij de organisatie van de congressen noch in de geschiedenis van het Comité is belangrijk geweest. Het personenregister van Erdmanns boek is in dit opzicht onthullend. Natuurlijk, de namen van Asser en De Beaufort worden genoemd vanwege hun introductie en steun om het eerste congres in Den Haag te laten houden. Omdat hij in Brussel aanwezig was namens de KNAW wordt Colenbrander genoemd. Maar de namen van Blok, H. Brugmans, Huizinga, Geyl, Romein en zelfs Slicher van Bath ontbreken. Van Rüter wordt diens definitie van sociale geschiedenis op het congres in Parijs (1950) in herinnering gebracht. E. Vermeulen vindt men terug met de aantekening dat hij in Stockholm open deuren intrapte. Uiteraard krijgt I. J. Brugmans vermelding: hij is de enige Nederlander die het tot lid van het Comité heeft gebracht. Hij was ook werkelijk betrokken bij de gedachtenwisseling in 1968 over de vraag of na de Russische interventie in Tsjecho-Slowakije het congres van 1970 in Moskou wel mocht doorgaan. De enige Nederlander die uitvoerig en lovend besproken wordt is de Nijmeegse mediaevist A. G. Weiler vanwege zijn baanbrekende uiteenzetting in San Francisco (1975) over 'Value reference and value judgement in historiography'.

Vergeleken met de Nederlanders speelden de Belgen een grotere rol. Zij hadden Henri Pirenne, Delehayé, Ganshof, Van Kalken en Harsin in het Bureau. Pirenne en Harsin hebben een rol gespeeld in het beleid van de CISH, dat overigens in sterke mate werd bepaald door de secretarissen-generaal. De Belgen leverden in de loop der jaren meer bijdragen dan de Nederlanders met Brussel (1923) en Parijs (1950) als uitschieters: toen waren dat respectievelijk 86 en 22 tegen 10 en 7 van Nederlandse zijde. Het totaal aantal Belgische deelnemers aan de congressen overtrof dat van Nederland tot 1960 (Stockholm). Daarna waren de Nederlanders in de meerderheid.

Erdmann schreef een prachtig boek. Hij vertelt uit de coulissen van de congressen, dus wat geen vermelding krijgt in de verslagen van het Comité. Hij vertelt wat de congresgangers niet merkten en wat Comité-leden vaak niet wisten. Hij gaat van congres naar congres: systematisch behandelt hij de voorbereiding, de thematiek en de weerklank in de tijdschriften. De ruzies en gevoeligheden wanneer beslist werd waar het congres zou worden gehouden, wie wel en niet mochten spreken. Zo toont hij ons de verhoudingen binnen het wereldje. Een geschiedenis van het vak is het niet, wel een van de congressen. Die weerspiegelen overigens op een eigenaardige manier aspecten van het vak, zoals de methodenstrijd en de verhouding tot andere sociale wetenschappen. Vaak, ja haast doorlopend, kregen de congresgangers te horen dat de aandacht voor nationale geschiedenis en voor nationale letterkunde typisch voor de negentiende eeuw waren geweest, maar dat onze eeuw de vergelijkende methode had ontdekt en de comparatieve geschiedbeschuwing als poging tot synthese beproefde.

Af en toe is het goed in de spiegel te kijken. Erdmann biedt daartoe gelegenheid. Er is heel wat interessants te zien: fraai vakmanschap, idealisme, ijdelheid, pretenties en politieke gevoeligheid.

1 M. Roskes, *Inventaris van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht 1845-1969 en het Nederlands Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen 1928-1969* (Inventaris 62 Rijksarchief Utrecht; Utrecht, 1987) o. a. de nrs. 417-429.

A. F. Manning

R. Baetens, e. a., ed., *Industriële archeologie in Vlaanderen. Theorie en praktijk* (Antwerpen: Standaard, 1988, 272 biz., BF1980, ISBN 90 02 15278 7).

Het boek is — zoals de titel het aanduidt — toegespitst op Vlaanderen omdat volgens de uitgever-coördinator 'het mislukken van een nationaal centrum voor de industriële archeologie in België bewees dat een nationale aanpak wegens de politieke en administratieve opsplitsing niet haalbaar bleek'. Het noodgedwongen lokaal te verrichten onderzoek zou — volgens dezelfde — evenmin een nationale aanpak bevorderen. Die twee argumenten overtuigen echter niet. Zij komen eerder voor als een excuus dan wel als onoverkomelijke hinderpalen voor de studie van de industriële archeologie in België. Een dergelijke publikatie had zelfs tot aanbeveling gestrekt. De analyse had de tegenstellingen in de opvattingen en de verschillen in de evolutie tussen de beide landsgedeelten tot hun recht laten komen. Zij had geleid tot een beter begrip van de beweging. Het hoeft immers geen betoog dat hoe ruimer een onderwerp wordt bestudeerd, hoe groter de kans is om het studieobject in al zijn expressies te achterhalen.

De publikatie kwam tot stand onder de leiding van professor Roland Baetens die aan de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius te Antwerpen het vak industriële archeologie invoerde en het er ook doceert. Hij werd in zijn opzet bijgestaan door niet minder dan eenentwintig medewerkers. Zelf ondertekende hij of is hij mede-ondertekenaar van verschillende stukken. Het boek omvat twee delen: een algemene inleiding tot de industriële archeologie en een aantal *case-studies*, waarin de theorie aan de praktijk wordt getoetst.

Het theoretisch gedeelte brengt in de eerste plaats een *status questionis* met als vertrekpunt de evolutie die het begrip industriële archeologie sinds de aanvang van de beweging heeft ondergaan. De beknopte beschrijving van wat op het gebied van de industriële archeologie in Vlaanderen en in België tot dusver werd gepresteerd, wordt gevolgd door een synthetisch overzicht van de evolutie in het buitenland. Ons wil het voorkomen dat hier de omgekeerde volgorde logischer ware geweest omdat niet Vlaanderen maar Engeland de bakermat van de beweging is geweest. Verder had de rol die Adriaan Linters als promotor van de industriële archeologie in Vlaanderen en in het buitenland heeft gespeeld en nog speelt meer dienen te worden benadrukt, evenals zijn inzet om de lokale initiatieven te coördineren in een gemeenschappelijk overlegplatform.

Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de kritische voorstelling van de bronnen en van de overblijfselen van Belgische producten ook in het buitenland. Voorts wordt aandacht besteed aan de te volgen procedure met het oog op het wettelijk beschermen van waardevolle relicten. De zeer degelijke informatie die hier wordt verstrekt zal door alle belangstellenden worden gewaardeerd.